

שני סוגים של מפגש דתי

את המאורעות הדרמטיים שבפרשת השבוע שלנו עוטרם לפניהם ואחריהם לוחות הברית - בשתי מהדורות. תחילה לוחות ראשונים, שניתנו לפני חטא העגל ונשתברו בעטיו- ולבסוף לוחות שניים. על הראשונים אומר הכתוב:

וְהָלַחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה, וְהַמְּכַתֵּב מִכְּתַב אֱלֹהִים
הוא, קְרוֹת עַל הַלְּחַת (שמות לב, טז).

אלה היו אולי העצמים הקדושים ביותר בהיסטוריה: מתחילתם ועד סופם מעשה אלוהים. אך עד מהרה הם נותצו בידי משה - בראותו את בני ישראל מחוללים סביב עגל הזהב. הלוחות השניים, שמשה הוריד בעשרה בתשרי, היו פרי תחנוניו הממושכים לה' שיסלח לעם. זהו המאורע ההיסטורי העומד מאחורי יום הכיפורים, החל בתאריך זה - יום שנחקק לנצח כעת של מאור פנים, סליחה ופיוס בין ה' לעם ישראל. הלוחות השניים היו שונים מהראשונים במובן אחד. הם לא היו מעשה ידי ה' במלואם:

פֶּסֶל לָךְ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים, וְכָתַבְתִּי עַל הַלְּחַת
אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְּחַת הָרָאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ
(שמות לד, א).

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

הרי לנו פרדוקס: הלוחות הראשונים, מעשה ידי ה', לא נשאר שְׁלָמִים. הלוחות השניים, מלאכה משותפת של ה' ומשה, כן. והלוא היפוכו של דבר הוא המסתבר: לכאורה, הקדוש יותר הוא הנצחי. מדוע נשבר החפץ הקדוש יותר, ואילו הקדוש פחות נשאר שלם לאורך ימים ודורות? דומה שאין זו רק שאלה על לוחות הברית; לפנינו דוגמה מאלפת לעיקרון יסוד ברוחניות היהודית.

בקבלה מבחינים בין שני סוגים של מפגשים בין אלוהים ואדם. הם קרויים אֲתֵּעְרוּתָא דְלַעֲיָלָא ואתערותא דְלַתְתָּא: התעורות מלמעלה והתעורות מלמטה. את הראשונה יוזם האל, מלמעלה, ואת השנייה - האדם. אתערותא דלעילא היא מרהיבה, על־טבעית, מאורע הפורץ את שלשלאות הסיבתיות הכובלות את העולם הטבעי. אתערותא דלתתא נעדרת הוד זה. היא מחווה אנושית.

אך יש בין השתיים הבדל נוסף, המקנה יתרון דווקא לתחתונה בין השתיים. אתערותא דלעילא יכולה לשנות את הטבע, אך איננה יכולה, כשהיא לעצמה, לשנות את טבע האדם. כשהיא מתחוללת, שום מאמץ אנושי אינו ננקט. האנשים שהיא נעשית בהם נותרים פסיביים. בעת התרחשותה, היא מציפה; אבל רק כל עוד היא מתרחשת. אחריה חוזרים האנשים שחוו אותה להיות מה שהיו. אתערותא דלתתא, לעומת זאת, מותירה חותם קבוע.

כאשר היוזמה באה מצד האדם, משהו בו משתנה. אופקי האפשרות שלו מתרחבים. הוא מסוגל עתה לדברים גדולים, ומרגע שהגדיל לעשות פעם אחת הוא יודע שיוכל לעשות זאת שוב. אתערותא דלעילא משנה לזמן מה את העולם החיצוני; אתערותא דלתתא משנה לתמיד את העולם הפנימי. העליונה משנה את העולם; התחתונה - אותנו.

נביט בשתי דוגמאות לכך. הראשונה: שתי היתקלויות של בני ישראל באויבים, לפני קריעת ים סוף ואחריה. בזו הראשונה, המצרים רדפו אחרי בני ישראל. בשנייה, תקף אותם עמלק. ההבדל בין השתיים מוחלט. לפני קריעת הים, בני ישראל נצטוו לא לעשות דבר:

אַל תִּירְאוּ! הִתְיַצְבוּ וְרְאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם: כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם - לֹא תִסְפוּ לְרַאֲתָם עוֹד עַד עוֹלָם. ה' יִלָּחֶם לָכֶם - וְאַתֶּם תִּחְרְשׁוּן (שמות יד, יג-יד).

ואילו בבוא עמלק, בני ישראל נדרשו להילחם בעצמם:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה: "בְּחַר לָנוּ אַנְשִׁים - וַיֵּצֵא הַלָּחֶם בְּעַמְלָק!" (שמות יז, ט).

בהיתקלות עם המצרים הייתה אתערותא דלעילא, ואילו בקרב עם העמלקים - אתערותא דלתתא. ההבדל ניכר מייד לאחר כל אחת מהן. שלושה ימים לאחר קריעת ים סוף, נס כל הניסים, בני ישראל כבר החלו להתלונן שוב (אין מים, אין אוכל). אבל מהמלחמה נגד עמלק ואילך הם לא חזרו להתלונן לקראת עימותים עם אויבים (החריג היחיד, חטא המרגלים, אירע כשהם סמכו על עדות שמיעה - לא לנוכח קרב של ממש הממשמש לבוא). קרבות שנלחמים בהם בשבילנו אינם משנים אותנו; קרבות שאנו לוחמים בהם בעצמנו, כן.

הדוגמה השנייה היא צמד אתרי התגלות אלוהית: הר סיני והמשכן. התורה מדברת על שניהם במונחים דומים מאוד של התגלות "כבוד ה'":

וּמְרֹאָה כְבוֹד ה' כָּאֵשׁ אֲכָלַת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כד, יז);

וַיִּכַּס הָעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד, וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן (שמות מ, לד).

אך יש בין הר סיני למשכן הבדל חשוב: קדושת הר סיני הייתה רגעית, ואילו קדושת המשכן הייתה קבועה (לפחות עד שנבנה המקדש, כעבור מאות שנים).

בשלב זה אולי כבר לא נתפלא לגלות כי מקורה של ההתעוררות קובע את התמשכות הקדושה. ההתגלות בהר סיני הייתה אתערותא דלעילא. ה' יזם אותה. היא הייתה מהממת חושים ותודעה במידה כזאת שהעם אמר אל משה "דַּבֵּר אֵתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה, וְאַל יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן נָמוּת" (שמות כ, יז). לעומת זאת, המשכן תבע עמל אנושי. בני ישראל בנו אותו; הם הכינוו כמו ידיהם את המרחב שהשכינה תמלא בכבודה. והינה, רק ארבעים יום אחרי ההתגלות בהר סיני כבר עשו בני ישראל את עגל הזהב. ואילו לאחר בניית המשכן הם לא עשו שום אליילים - ודאי לא במשך ארבעים השנים שמאז ועד כניסתם לארץ. זה ההבדל בין הדברים שנעשים בשבילנו לבין אלה שאנחנו משתתפים בעצמנו בעשייתם. כשהדברים נעשים בשבילנו, אנחנו משתנים לרגע; כשאנחנו עושים אותם, אנחנו משתנים לצמיתות.

יש עוד הבדל בין הלוחות הראשונים והלוחות השניים. על פי המסורת, כאשר ניתנו למשה הלוחות הראשונים ניתנה לו רק התורה שבכתב. ואילו עם הלוחות השניים הוא קיבל גם את התורה שבעל פה:

אמר ר' יוחנן: לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר "פי על פי הדברים האלה פרתתי אתך ברית ואת ישראל" (שמות לד, כז).

ההבדל בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה הוא הבדל יסודי. התורה שבכתב היא דבר ה', שאין בו שום תרומה אנושית. התורה שבעל פה היא שותפות - דבר ה' כפי שהוא מתפרש בתודעה אנושית. יש לכך השלכות דרמטיות, כמומחש בשני מקורות שאציג כאן:

אמר רב יהודה, אמר שמואל: שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע, "שאל את ה', באמצעות רוח הקודש". אמר להם, "לא בשמים הוא" (דברים ל, יב). אמרו לו לשמואל [הנביא], "שאל". אמר להם, "אלה המצות" (ויקרא כז, לד), שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה.¹

[אם] אלף נביאים כולם כאלוהו ואלישע יהיו סוברים סברא אחת, ואלף חכמים וחכם סוברים היפך הסברא ההיא, אחרי רבים להטות, והלכה כדברי האלף חכמים וחכם, לא כדברי האלף הנביאים הנכבדים.²

כל ניסיון להסתפק בתורה שבכתב, באמצעות הסתמכות על נבואות ותקשורת ישירה עם האל, הוא אי-הבנה של מהות התורה שבעל פה כשותפות פעילה בין אלוהים ואדם וכמקום מפגשה של ההתגלות עם הפרשנות. וכך, ההבדל בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה משקף במדויק את ההבדל שבין הלוחות הראשונים ללוחות השניים. הראשונים היו אלוהיים, ואילו השניים, ממש כמו התורה שבעל פה, היו פרי שיתוף פעולה אלוהי-אנושי.

הדבר עוזר לנו להבין נקודה עמומה ומופלאה. משה אומר בספר דברים (ה, יח) על אודות מתן תורה, "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בקר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף, ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי". מה מובנו של הביטוי "ולא יסף"? שני פירושים סותרים ניתנו לו. על פי האחד, הכוונה היא לכך שהקול לא הוסיף עוד להישמע. על פי השני, הקול לא חדל, כלומר הוא עדיין נשמע. שני הפירושים נכונים. הראשון מכוון לתורה שבכתב, שניתנה פעם אחת ודי. השני נכון לתורה שבעל פה, ללימוד ולחידוש שאינם חדלים.

עוד נבין מכאן מדוע קרנו פניו של משה רק כאשר היו בידיו הלוחות השניים, ולא הראשונים: "ויהי בדרך משה מהר סיני - ושני לוחות העדות ביד משה, בדרך מן החר - ומשה לא ידע פי קרן עור פניו בדרך אתו" (שמות לד, כט). בקבלו את הלוחות הראשונים היה משה פסיבי. על כן, דבר בו לו השתנה. בפעם השנייה הוא היה פעיל. היה לו חלק בעשיית הלוחות. הוא גילף את האבן שעליה נחרתו אחר כך המילים. על כן הוא נעשה אדם שונה. עור פניו קרן.

ביהדות, הטבעי גדול מן העל-טבעי, במובן זה שאתערותא דלתתא מחוללת בנו תמורה יסודית מזו שמחוללת בנו אתערותא דלעילא, והשפעתה ממושכת לאין ערוך. על כן נשארו לוחות הברית השניים שלמים, והראשונים לא. ההתערבות האלוהית משנה את הטבע, אבל היוזמה האנושית, היציאה שלנו אל האל, היא המשנה אותנו.

סביב שולחן שבת

- מדוע הדברים שאנו משתתפים ביצירת נוטים להחזיק מעמד יותר מהדברים שאנו פשוט מקבלים?
- מה טובע בכם חותם חזק יותר: השראה פתאומית, או שינוי שעמלתם כדי להשיג?
- התורה שבעל פה היא דוגמה לשותפות עם אלוהים. כיצד משנים הפרשנות שלנו והדיונים שלנו בחוק האלוהי את יחסינו עם האל?

1 תמורה טז ע"א.

2 הקדמת הרמב"ם למשנה, בתרגום ר' יהודה אלחריזי.